

نطنز یکی از شهرستان های استان اصفهان است که در شمال این استان قرار دارد ، قرار گرفتن شهر در مجاورت کویر مرکزی ایران و برخورداری از جغرافیای طبیعی منحصر به فرد ، همانند دشت های وسیع و کوههای بلند سبب شده این شهر باستانی در تحولات تاریخی به نحو موثری ایفای نقش نماید . وجود آثار پیش از اسلام به مانند سنگ نگاره ها، آتشکده، قلعه ها و آثار دوران اسلامی مانند مجموعه مسجد جامع و شیخ عبدالصمد بر استمرار اهمیت این منطقه از ادوار پیش از تاریخ تا عصر حاضر حکایت دارد. بافت تاریخی شهر نطنز دربردارنده دوره های مختلف تاریخی – اسلامی می باشد .

روند شکل گیری شهر نطنز را در چند جهت میتوان بررسی نمود: شهر نطنز دقیقاً در دامنه کوه کرکس قرار دارد منطقه ای بسیار خوش آب وهوا در دل کویر، شهر نطنز در بین دو رود دائمی «طامه» و «اوره» شکل گرفته است. البته شایان ذکر است که نطنز سرشار از رودخانه های فصلی است در شهر نطنز هیچ اثری از حصار شهری وجود ندارد بنابراین در تاریخ نطنز هیچ تجاوز یا جنگ سراسری و مهم به جز غارتهای محلی و منطقه ای دیده نمی شود شاید به همین خاطر باشد که آثار تاریخی نطنز تنها دستخوش تخریب و فرسایش بوده اند پرواضح است که کوه کرکس، این شهر زیبا را در آغوش گرم خود گرفته و از هرگونه خطر و تجاوزی مصون داشته است. این شهر مأوای مناسبی برای عبور کاروانیان و بازرگانان آن زمان بوده است وجود کاروانسرا در قصبه مرکزی، کاروانسرای عباسی در کنار جاده قدیم و همچنین شربت خانه ی افروخته برای استراحت گاههای کوتاه مدت خود دلیلی بر این ادعاست در حدود ۲۰ کیلومتری شهر نطنز، محوطه باستانی اریسمان قرار گرفته است که آثاری از ذوب فلز در آن یافت شده است شاید بتوان گفت که در آن زمان نیز شهر نطنز بعنوان یک منطقه بیلاقی برای ساکنین تمدنهای تاریخی در خود نطنز و مناطق همجوار همچون اریسمان و میلاجرد عمل می نموده است و مردم آن زمان نیز پی به وجود چنین نعمتی در دل کویر برده بودند شهر نطنز دارای آثار تاریخی بسیاری از دوره دیلمیان تا ایلخانی و تیموری بوده است اما در دوره صفوی آثار بسیاری در این منطقه ساخته شده است که خود حاکی از توجه حاکم نشینان پایتخت آن زمان به این شهر بوده است و در گسترش این شهر سهم به سزایی داشته است آثاری همچون کاروانسرای کوهاب ، و شکارگاه عباس آباد مربوط به این دوره تاریخی می باشند . از این رو به نظرمی رسد شهر نطنز تمامی معیارهای ذهنی استاد پیرنیا را در دل خود داشته است آب، قابلیت دفاع، واقع شدن بر سر راههای بازرگانی و مجموعه ای از سکونتگاهها به نام قصبه، افروخته، سرشک، مزرعه خطیر، وشوشاد و بامیر در دامنه کوه کرکس و درمیان حجم عظیمی از باغات، باغشهر نطنز را تشکیل میدهند نطنز به گواه وجود سنگ نگاره ریشه در دوران بسیار کهن نوسنگی دارد ضمن آنکه آتشکده و قلعه باغباد افروخته را نیز ساسانی میدانند مسجد جامع نطنز بر اساس شواهد موجود از آثار دوران دیلمی است و احتمالاً شهر در این دوران رونق فراوان داشته است که دارای چنین مسجدی بوده است پس

از آن، آثاری مانند مسجد میر و قلعه ای که امامزاده عبدالله در محله بامیر بر آن نشسته نشانی از دوران سلجوقی در این منطقه است خانقاه شیخ عبدالصمد که مناره بی نظیر آن نشان و راهنما در نطنز است و خط آسمان نطنز را در میان انبوه درختان میشکافد و مسجد جامع سرشک که مربوط به دوران شکوفایی نطنز در زمان ایلخانان مغول است، از دیگر ابنیه این باغ شهر خفته در دل کویر است در دوران تیموری بیشترین آثار را در افروخته داریم که محل سکونت اغنیا بوده است و آثار به جامانده از سید واقف مربوط به همین دوران است نطنز در دوره صفویه پایتخت تابستانی شاهان صفوی میشود، کاروانسرای کوهاب، گنبد رویایی و زیبای باز از این دوران به جا مانده است چهار حسینیه اصلی نطنز (مرکزی، باغستان، افروخته و سرشک) مربوط به دوران قاجار میشود خانه های زیادی از دوران پهلوی در نطنز باقی مانده که برخی از لحاظ هویتی ساز بسیار متفاوت از تفکری که در دوران پیشین خود وجود داشت می زنند در بررسی سیمای شهر نطنز می توان آثار ذکر شده را از هسته اولیه شکل گیری تا به امروز، ارتباط آنها و تغییراتی که در ایام مختلف به واسطه عواملی چون حاکمیت، شریعت و آیینها، فرهنگ و غیره در هویت بافت تاریخی ایجاد شده است را دید.

به اجمال دسته بندی محلات و مجموعه های مهم در بافت تاریخی نطنز مرور میشود:

مجموعه مسجد جامع نطنز مهمترین مجموعه شهری در نطنز است این مجموعه شامل مسجد جامع، خانقاه، آب انبار، حمام و حسینیه بوده که در مرکز بافت قدیم شهر نطنز واقع شده است.

مجموعه شهری خواجه شامل مسجد، حمام و آب انبار است که در محله خواجه قرار دارد.

مجموعه شهری مسجد میر نیز شامل مسجد، حسینیه و آب انبار است که حسینیه فعلی آن جدیدالاحداث است مجموعه شهری باغستان شامل مسجد، حسینیه، آب انبار و حمام بوده که حمام قدیمی تخریب شده و به جای آن دوباره حمام ساخته اند.

مجموعه شهری بازار شامل مسجد، بازار، میدان، آب انبار و چندین کاروانسرا بود که مرکز فعالیتهای اقتصادی بافت قدیم نطنز بوده است.

مجموعه شهری کوچه فارح شامل مسجد، حسینیه و حمام است.

مجموعه شهری شهرینان شامل مسجد، حسینیه (جدیدالاحداث) و آب انبار است این مجموعه در شمال شرقی محله قصبه قرار دارد.

مجموعه شهری مزرعه خطیر شامل مسجد، حسینیه، آب انبار و حمام است که حمام آن تخریب شده، به جای حسینیه قدیمی، ساختمان جدیدی احداث شده، مسجد آن هم نوساز است.

مجموعه شهری وشوشاد شامل مسجد، میدان، حمام و آب انبار است.

مجموعه شهری ریسه شامل مسجد، حمام و حسینیه است و در تعامل با افروخته است.

مجموعه شهری مزیدآباد شامل مسجد، حسینیه و حمام است که به تازگی حسینیه ای در آنجا ساخته شده ولی در گذشته برای انجام امور مذهبی به افوشته میرفتند.

مجموعه شهری سرشک از اعتبار فراوانی برخوردار بوده و شامل مسجد، حسینیه، حمام، آب انبار و آسیاب آبی است.

مجموعه شهری افوشته از مهمترین مجموعه های شهری نطنز، است این مجموعه شامل مسجد، حسینیه، آب انبار، خانقاه، حمام، سورگه، شربت خانه و عصارخانه بوده و با افوشته، ریشه، سرشک، مزیدآباد، رهن و وشوشاد در ارتباط است. به لحاظ حاکم‌نشین بودن افوشته، مجموعه ذکر شده از اعتبار فراوانی برخوردار بوده است.

نکته ای که در تمامی مراکز شهری یاد شده مشترک است نبود کاروانسرا در مجموعه های یاد شده است، که همگی از کاروانسراهای قصبه استفاده میکردند، خصوصاً کاروانسرای که در مسیر حرکت کاروانسرا در محدوده قصبه (کاروانسرای بازار) قرار داشته از رونق فراوانی برخوردار بوده است ارتباط مجموعه های شهری ذکر شده بیشتر حول دو مجموعه اصلی شهر نطنز، یعنی مجموعه مسجد جامع نطنز و مجموعه افوشته جریان دارد مجموعه شهری مسجد جامع نطنز که ارتباط دهنده اصلی، مابین مجموعه های موجود در مرکز شهر نطنز بوده که وجود چندین کاروانسرا در این محدوده باعث ارتباط بیشتر سایر مجموعه ها با این مجموعه شده است مجموعه شهری افوشته هم به عنوان مرکز حکومتی محلات نطنز هر کدام دارای حسینیه جداگانه هستند که به نام همان محل معروفند. حسینیه های نطنز در زمان احداث در دوره قاجار از نظر شکل دارای یک صحن مربع یا مستطیل بودند و بر حسب موقعیت محله و منطقه کوچک و بزرگ ساخته شده بودند در اطراف صحن حسینیه غرفه هایی در دو طبقه ساخته شده که طبقه پایین برای مردان و طبقه بالا مخصوص زنان بوده است امروزه هر چند حسینیه های محلات نطنز مرمت و بازسازی شده اند اما سعی شده است فرم قدیمی بنا تا حدود زیادی حفظ شود نطنز دارای چهار تکیه تاریخی و بنیادین است که عبارتند از:

۱ حسینیه مرکزی (مرکز شهر)

۲ ارشاد علیا

۳ افوشته

۴ سرشک

بافت تاریخی نطنز ۱۱ محله تاریخی (قصبه، باغستان، رهن، وشوشاد، مزیدآباد، مزرعه خطیر، سرشک، کندز، ویشه و ریشه) را در خود جای داده است.

شهر نطنز در میانه پهنه ای با دو نظام از شیب متفاوت ۰ - ۵ درصد و ۵ - ۱۰ درصد مستقر است که شیب

۵ - ۰ درصد تنها بخش کوچکی از جانب شرقی شهر را در خود جای داده است درحالیکه بخش اعظم شهر بر حوزه شیبی ۵ - ۱۰ درصد، منطبق است علاوه بر این حوزه درونی شهر نطنز نیز، خود قابل تقسیم به دو منطقه متفاوت به لحاظ شیب است که منطقه اول با استقرار در شمال غربی شهر از شیب متوسط ۶/۶ درصد برخوردار بوده و منطقه دوم که بیشترین سطح از شهر نطنز را شامل میشود شیب متوسط برابر ۵/۲ درصد را دارا است لازم به ذکر است در هر دو منطقه مذکور، جهت شیب حدوداً از غرب به شرق است لیکن شهر نطنز از شیب های موضعی که از وجود تپه های طبیعی پراکنده در سطح شهر حاصل شدهاند نیز برخوردار است. شیب زمین در نطنز بر تیپولوژی و جهت قرارگیری خانه نیز تأثیرگذار بوده است؛ قرارگیری پلکانی خانه در مناطق با شیب زیاد، کاهش فضاهای خالی و تراکم در واحدهای مسکونی و بافت، عدم جهت گیری ثابت خانه ها مطابق رونهای راسته، کرمانی و اصفهان از جمله این تأثیرات است همچنین شیب زمین بر نوع خانه ها تأثیرگذار بوده است به طوریکه خانه هایی که در زمینهایی با شیب زیاد بنا شده اند در محله هایی مانند مزرعه خطیر و سرشک) دارای ویژگیهای زیر هستند: مقیاس خانه ها کوچک میشود؛ خانه رویهم واقع میشود؛ الگوی خانه ها به مناطق کوهستانی نزدیک میشود، اما در خانه هایی که در زمینهایی با شیب کم واقع شده اند در محله هایی مانند قصبه مرکزی و افوخته خانه های بزرگ با مقیاس بیشتری نسبت به مناطق با شیب زیاد دیده میشود؛ الگوی حیاط مرکزی در ساخت خانه ها دیده میشود؛ الگوی خانه ها به الگوی مناطق گرم و خشک نزدیک میشود؛ الگوی شکل پر و خالی خانه های نطنز را میتوان در پنج الگویی که در زیر مشاهده میشود (یکطرفه با حیاط یا باغ - دوطرفه L - شکل - سه طرفه - حیاط مرکزی) خلاصه نمود این الگوها دارای یک جهت ثابت جغرافیایی نیست و در جهت های مختلف دارای چرخش است، به طور مثال میتوان به خانه های میر ترابیها، ارباب زادگان هاشمی و عمارت اشاره نمود که در حال حاضر این خانه ها هنوز وجود دارند، الگوی ورودی در خانه های نطنز؛ در اکثر خانه های نطنز، الگوی ورودی به صورت «معبّر - هشتی - راهرو - حیاط» است راهروها عمدتاً با یک پیچ وارد خانه میشود که این حرکت به منظور رعایت اصل محرمیت در خانه ها است در برخی از خانه ها نیز پس از ورود به هشتی خانه یکی از مسیرها به سمت باغ که در مجاورت خانه است میرود میتوان این نکته را مشاهده کرد که جهت گیری خانه های نطنز دارای جهت گیری ثابتی نیست به گونه ای که نمیتوان بر اساس تقسیم بندی پیرنیا رون خانه ها را مشخص نمود دلیل جهت گیری متفاوت خانه ها را میتوان در واقع شدن بسترخانه ها در شیب و همچنین وجود باغات دانست که عامل مهمی در شکل گیری بناها است معمار خانه های نطنز با طراحی جداره های متناسب با نیاز اقلیمی هر فضا به تغییر جهت خانه ها نسبت به شرایط بهینه قرارگیری پاسخ داده است با توجه به جهت جغرافیایی و آفتاب و سایه ها میتوان تشخیص داد که چه بخشهایی در تابستان و زمستان برای زندگی مناسب است.

محدوده بافت تاریخی نطنز که به شماره ۹۳۹ در تاریخ ۱۳۸۷/۹/۲۳ به تایید سازمان وقت میراث فرهنگی رسیده و بمنظور حفظ ارزشهای تاریخی و فرهنگی آن مجموعه ضوابط و مقرراتی برای آن به شرح ذیل مصوب گردیده است:

ضوابط عرصه و اعیان اثر:

۱ هرگونه اقدامی که منجر به تخریب عرصه و اعیان اثر گردد ممنوع است
۲ هرگونه دخل و تصرف، مرمت، ایجاد تأسیسات رفاهی، ساماندهی محوطه، احیا و توسعه در عرصه و اعیان اثر در تمام یا بخشی از آن بدون صدور مجوز از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری ممنوع است.

ضوابط حریم درجه یک:

- با توجه به وجود پتانسیلهای لازم گردشگری در این مجموعه، توجه سازمانهای ذیربط جهت احیا و ساماندهی این محور ارزشمند (با نظارت سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری) ضروری است.
- لازم است محدوده های مشخص شده با (حداصل مسجد جامع، حمام و آبانبار) جهت طرح بهسازی و احیای محور تاریخی، مورد توجه ویژه قرار گرفته و کاربری متناسب با مجموعه و بافت برای آنها پیشنهاد گردد.
- با توجه به ارزش ویژه محدوده مشخص شده با حدفاصل مسجد جامع و آتشکده لازم است جهت طرح بهسازی و احیای محور تاریخی، این محدوده آزادسازی و مورد توجه قرار گیرد.
- حفظ و احیای بناهای بالارزش مشخص شده در این حریم جهت بیان ارزشهای تاریخی - فرهنگی این مجموعه لازم و مالکین جهت تجدید بنا مکلف به استعلام از سازمان میراث فرهنگی میباشند
- ارتفاع بناها در این محدوده از سطح معبر مجاور یک طبقه، چهار و نیم متر تعیین میشود و ساختمانهای بلندمرتبه داخل حریم در وضعیت فعلی باقیمانده و پس از پایان عمر مفید آنها طراحی جدید، مطابق با ضوابط این حریم صورت پذیرد.
- در این محدوده احداث بنا با کاربریهای کارگاهی و صنعتی غیر مرتبط با صنعت گردشگری ممنوع است
- هرگونه تفکیک و یا تجمیع، صدور پروانه و پایان کار ساختمانی در محدوده این حریم باید با استعلام از میراث فرهنگی و مطابق طرحهای تهیه شده توسط این سازمان صورت پذیرد
- با توجه به قدمت این محله (قصبه) و ارزش تاریخی آن، لازم است نامگذاری زیر محله ها و همچنین معابر آن بر طبق نامهای قدیم خود بوده و هرگونه تغییر نام در این معابر ممنوع است.
- حفظ قنوات، باغات و درختان کهنسال موجود در این محدوده لازم و تخریب و تغییر کاربری آنها ممنوع است

- معابری که با مشخص شده اند دارای ارزش تاریخی - معماری میباشند لذا لازم است ایجاد دسترسی جدید، تغییر و تعریض، تغییر سطح کف و بدنه سازی با تأیید میراث فرهنگی صورت پذیرد.

- استفاده از مصالح غیرمعارف و ناهماهنگ با معماری مجموعه (به ویژه سقفهای شیبدار، آلومینیوم، شیشه های رنگی، رفلکس و سیمانکاری) در این محدوده ممنوع است.

ضوابط حریم درجه دو:

- به منظور حفظ منظر طبیعی و ارزشهای زیست محیطی تخریب، تفکیک و تغییر کاربری باغات و قنوت موجود در این محدوده ممنوع است.

- اجازه هرگونه ساخت و ساز در این محدوده تنها در حد تثبیت وضع موجود و برابر ضوابط باغات است.

- عریض کوچه باغهای موجود در این محدوده ممنوع است.

- دیوار کوچه باغها و بدنه های خارجی با مصالح بومی منطقه مرمت شوند و به کار بردن هر نوع اندود دیگر ممنوع است

ضوابط حریم درجه سه:

- جهت ایجاد هماهنگی نظام ساختوساز در جبهه غربی خیابان مالک اشتر، لازم است هرگونه صدور پروانه،

تفکیک، فعالیت عمرانی، ساختوساز و تعریض گذرها و با هماهنگی و استعلام از میراث فرهنگی، صورت پذیرد

- راسته های تاریخی و ارزشمندی که توسط خیابان قطع شده، حفظ و سعی به تقویت آنها گردد.

شایان ذکر است علاوه بر شهر نطنز که دارای بافت تاریخی است در دیگر نقاط شهرستان نیز بافت های تاریخی وجود دارد که حفظ هر یک از آنها بلحاظ هویت بخشی به آن مناطق دارای ارزش خاص می باشد :

بخش مرکزی حوزه برزرود و چیمه رود :

*هنجن : در ارتفاع ۱۵۶۰ متری از سطح دریا ، دارای آب و هوای کوهستانی ، آثار شاخص : قلعه دوره سلجوقی
ثبت ملی ، بقعه امامزاده داود (ع) ثبت ملی دوره تیموری ، بقعه بی بی زینب خاتون ، مسجد جامع و حسینیه ،
بافت تاریخی روستا دارای خانه های تاریخی دوره قاجاری.

*یارند : در ارتفاع ۱۸۲۰ متری از سطح دریا ، آب و هوای کوهستانی ، ۵ رشته قنات ، درختان کهنسال ، دو حسینیه تاریخی و آب انبار تاریخی.

*کمجان: ۱۸۶۰ متر از سطح دریا ، آب و هوای کوهستانی ، گورستان قدیمی خانه های بجا مانده از دوره قاجاری ، آثار شاخص حمام تاریخی ، بقایای دیوار قلعه بایزید در مزرعه کرونند ، چنار کهنسال -

*برز: ارتفاع ۱۸۹۰ متر از سطح دریا ، آب و هوای کوهستانی و سرد ، قبرستانهای قدیمی با قدمت ۴۰۰ سال
طره": ارتفاع ۱۹۵۰ متر از سطح دریا ، آب و هوای سردا و کوهستانی ، آثار شاخص آسیاب آبی ، مسجد قدیمی
برج عقاب ، دربهای چوبی با تزیینات منحصر بفرد ، قبرستان ۲۰۰۰ ساله ، خانه های قدیمی با قدمت دوره
قاجاری و صفوی.

*ابیانه : بصورت مجزا توضیح داده شده است .

*ولوگرد : دارای بافت پلکانی ساختمانهای مسکونی ، اکثراً با مصالح چوب و سنگ و خشت

*چیمه : ارتفاع ۲۰۰۰ متری از سطح دریا ، آب و هوای سرد کوهستانی ، محله های قدیمی بجا مانده از دوره
قاجار و صفوی

*بیدهند : ارتفاع ۲۱۰۰ متری از سطح دریا ، آب و هوای سرد و کوهستانی ، امامزاده سلیمان (ع) با قدمت دوره
صفوی - خانه ها با مصالح سنگی

*فریزهند : ارتفاع ۲۲۰۰ متری از سطح دریا ، آب و هوای بسیار سرد در زمستان و تابستانی دلپذیر ، داری
چشمه معدنی و درمانی آب سرخ ، حسینیه قدیمی ، حمام قاجاری و منبر تاریخی ۹۰۰ ساله
روستاهای دارای بافت تاریخی بخش مرکزی نطنز :

۱- روستای خفر

۲- روستای جزن

۳- روستای دستجرد

۴- روستای میلاجرد

۵- ابیازن

۶- مزده

۷- طار

۸- روستای منحصر بفرد " وش "

روستاهای بخش امامزاده (بادرود) دارای بافت تاریخی :

۱- متین آباد

۲- ده آباد

۳- فمی

۴- عباس آباد